

AZ ÍRÓ, AKI NÉG

Forrás: Fortepan

GÁLI JÓZSEF,

1956 ELFELEDETT HŐSE

Szétlőtt villamos a budapesti József-körúton.

AUSCHWITZBAN CSAKNEM MEGSEMMISÍTETTÉK, A FORRADALMAT KÖVETŐEN HALÁLRA ÍTÉLTÉK, A KÁDÁR-KORSZAKBAN ELLENSÉGNEK TEKINTETTÉK – A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN ELFELEJTETTÉK. PEDIG GÁLI JÓZSEF ÍRÓ AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC EGYIK MEGHATÁROZÓ SZELLEMI ALAKJA VOLT.

Ha meg szeretnénk ismerni Gáli Józsefet (1930–1981), nem kell mást tennünk, csak kinyitni *A püspök madarai* című, 2017-ben kiadott kötetet, amelyben csaknem minden olyan műve szerepel, amivel teljesen elkészült és a közönség elé bocsátott – és hagyni, hogy ő beszéljen hozzánk. Szövegeiben Gáli öt-hat éves korától egészen fiatal felnőtt koráig villant fel emlékeket Körös-parti gyermekkorából és annak szereplőiről, nővéréről, bátyjáról, nagymamájáról, szüleiről. Vagy például az erőszakos pajtásáról, a laboratóriumi szolga fiáról,

SZER HALT MEG

”

GÁLI DRÁMÁJÁNAK
BEMUTATÓJÁN OTT
ÜLT NAGY IMRE IS.
MINDEN NÉZŐ ŐT
FIGYELTE, HOGY
TAPSOL-E. TAPSOLT.

aki játék ürügyén gyakorta gyötörte őt. „Ott viszik az afrikai fókát! Fókaszappan lesz belőle” – kiáltotta akkor is, amikor Gáliékát a gyűjtőhely felé kísérték 1944-ben.

A Gáli család ugyanis zsidó volt. A családfő, dr. Gáli Géza a gyulai tudószanatórium igazgató főorvosa volt, édesanyja, dr. Ehrenreich Mária pedig fül-orr-gégésként dolgozott ugyanott. A város előkelőségeihez tartoztak. Mély barátságot ápoltak Apor Vilmosmal, a későbbi mártír püspökkel, aki egyben Gáli József keresztapja is volt. A főorvos az ő hatására tért át római katolikus hitre. Órákon át beszélgettek Szent Pál leveleiről. Apor meg akarta menteni a Gáli családot, de az apa elutasította ezt, vállalta a sorsközösséget az üldözöttekkel. „Nem, nem fogadhatom el a menekülésnek ezt a lehetőségét, amelyet nagyszerű szívvel felkínál nekem! Bizom a Mindenhatóban, és ezt Önnek köszönhetem!” – írta a püspöknek.

Auschwitzban a főorvos csupán néhány hónapig tudott vigyázni a fiára. Egy razzia alkalmával, amikor az SS-ek

Obersovszky Gyula (balról)
és Gáli József a vádlottak padján.

16 év alatti gyerekekre vadásztak, hogy megsemmisítsék őket, apja a barakk latrinájába eresztette Józsefet. „Te pedig lógsz. Lógsz egy álló délelőttön át derékig az ürülékben, pácolódsz klórbűzben és másféle illatokban, hogy tartós légy, és kibírd az életet” – emlékezett vissza később Gáli. Máskor lengyel zsidók akarták meglincolni, mert a fürdőben észrevették, hogy nincs körülmetélve. Ekkor Angyal István, a majdani '56-os hős mentette meg az életét. A „lágerbarátság” egy életre szóló köztűk, még ha ez az élet nem volt is hosszú.

A még mindig csak 15 éves Gálit az amerikai csapatok szabadították fel – családjából egyedül ő és nagybátyja tért vissza. Hónapokig együtt vándorolt szintén Auschwitzból szabadult gyermekek csapatával, akikkel vándorcirkuszba verbuválódtak. Miután hazatért Magyarországra és elvégezte a gimnáziumot, felvételt nyert a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, ahonnan 1949-ben osztályidegen származása miatt elbocsátották. 1951-ben, immár

munkáskáderként, visszavették – a köztes időben egy zöldségesnél eladóként dolgozott. Gáli munka mellett is írt, *Erős János* című mesedarabjára 1951-ben József Attila-díjat is kapott.

BEROBBAN A SZABADSÁGHEGY

Az 1956. október 6-án bemutatott *Szabadsághegy* című drámáját azonban rögtön betiltották. Eörsi László történész szerint az előadás bizonyos értelemben az októberi 23-ai események előfutáraként is értelmezhető. Ennek megértéséhez ugyanakkor a korábbi néhány hónap eseményeit is fontosnak tartja feleleveníteni. „1956. július 18-án Rákosi a Szovjetunióba távozott, ahonnan többé nem tért vissza. A forradalmat megelőző rövid időszakban már érezni lehetett, hogy a fojtogató diktatúra légköre kezd oldódni. Megalakult a Petőfi Kör, melynek nyílt vitáin tömegek vettek részt. Ekkor már lehetett érezni, hogy a diktatúra lazul. Bírálni kezdték a rendszert. Háy Gyula *Miért nem szereztem Kucsera elvtársat?* című cikke szintén 1956. október 6-án jelent meg az

Eörsi István (balról) és Gáli József. Elválaszthatatlan barátok voltak, mindketten részt vettek a forradalomban, ami után ugyanabba a börtönbe kerültek.

Forrás: Eörsi László

Irodalmi Újságban. Háy vette a bátorságot és nyíltan bírálta a pártbürokraták hazug életmódját. Ugyanezen a napon temették újra a koholt vádak alapján halálra ítélt Rajk Lászlót és társait is” – sorolta Eörsi. Ebben a közegben robbant óriásit a *Szabadsághegy* (Gobbi Hildával a szereplőgárdában), amelyben Gáli merészen bírálta a pártot és a rendszert. A dráma egy koholt vádak alapján elítélt párttitkárról, Boglár Jánosról és az őt eláruló, élethazugságokba és megalkuvásba menekülő családjáról szól.

Az előadáson a nézőtér soraiban ott ült Nagy Imre. Minden néző őt figyelte, hogy tapsol-e az előadás végén. Amikor látták, hogy igen, csak utána kezdtek el a többiek is tapsolni.

A nyugati kultúrtörténeti gondolkodással és az európai hagyomány valószínűsággal való viszonyával foglalkozó Pályi Márk, a már említett *A püspök madarai* című Gáli-kötet szerkesztője szintén úgy véli, a *Szabadsághegy* a forradalom és szabadságharc közvetlen előzménye volt. Hozzátette: a megtorlás során maga Gáli is azt tartotta valószínűnek, hogy a *Szabadsághegy* miatt ítélték először halálra, majd súlyos börtönbüntetésre, holott a színdarabot teljesen legálisan mutatták be. (A darabot egyébként a rendszerváltás után állították színpadra újra, mindössze kétszer. Először 1990-ben, majd 2006-ban, az eredeti bemutató ötvenéves évfordulóján – ám történeti jelentőségét nem si-

került kidomborítani Pályi szerint.)

Eörsi László gyermekkorából jól emlékszik Gáli József íróra, a magas, vékony emberre, aki apja, Eörsi István barátjaként gyakran vendégeskedett náluk, és akinek mesedarbjait is látta. „Ezek a mesék felnőtteknek szóltak inkább” – jegyezte meg. „Gáli József, Eörsi István, Angyal István és az emigrált Csongovai Per Olaf a legszorosabb barátok voltak. Apám *Románc az ulti-csapatér lovagjairól* című versében ennek a legendás barátságának állított többek között emléket. Mindnyájan szerepet vállaltak az '56-os forradalomban, melynek megtorlása után börtönbe ke-

”

KÁLDOR VERÁVAL
A SIRALOMHÁZBAN
KÖTÖTT
HÁZASSÁGOT. SENKI
NEM AKART NEKIK
TANÚSKODNI, VÉGÜL
EGY SMASSZER
MEGSZÁNTA ŐKET.

rültek. Angyal Istvánt, a Tűzoltó utca legendás parancsnokát 1958. december 1-én végezték ki” – rögzítette a történész. Angyal István a következő sorokat írta búcsúzóul Eörsi Istvánnak: „Feledjete el, feledjete el minket, ez hasznos. Az emlékezés köti a cselekvő kart, vagy ostoba, szertelen tettekre sarkallja. Ti éljete, nevessetek teli szájjal, mert mi is így akartunk élni. Ne hagyjátok, hogy úrrá legyen rajtatok az emlékezés. Minden nap hosszú a halálig és minden nap rövid, amit élünk. Nagyon nehéz, de nem változtam, és így elviselhető. Emberebb lettem, talán annyira, hogy már elmehetek. Ha fáj, azért fáj, mert fájdalmat okoz azoknak, akik szertettek. Öllelek, Pistám, ég veled”.

Angyal és Gáli sok tekintetben nagyon különbözött egymástól. Előbbi bátor, erős, ügyes fiú volt, aki marxistaként hitt a kommunizmusban – utóbbi nem büszkélkedhetett sportos alkattal, szívbetegségben szenvedett, nyolc dioptriás szemüveget hordott, és nem volt kommunista.

Angyal István a Tűzoltó utcai felkelők parancsnokaként részt vett a fegyveres harcokban, Gáli József nem harcolt. Lapot és röpcédulákat írt, és tüntetést szervezett. Obersovszky Gyulával együtt szerkesztették az *Igazság* című lapot. Miután november 4-én a szovjet csapatok megszállták Budapestet, már nem kaptak engedélyt a lapszerkesztésre. Ők azonban illegálisan létrehozták az *Élünk* című lapot a Péterfy Sándor utcai kórházban.

A kórház az egyik legfontosabb forradalmi központ volt 1956-ban, a fegyveres harcok idején, és még inkább azzá vált a szovjet intervenciót követő politikai ellenállásban. A legfőbb tevékenységük november 8-ától a röpcédulák szerkesztése, előállítás, sokszorosítása és terjesztése volt Angyal István irányításával. Obersovszky és Gáli egészen december 5-ig, letartóztatásukig szerkesztették az illegális lapot. Eörsi Istvánnal közösen ők szervezték meg a december 4-i nőtüntetést is.

Az ellenállásba bekapcsolódott Tóth Ilona orvostanhallgató is, akit később halálra ítélték. A vád szerint társaival orvosi eszközökkel megölték Kollár István rakodómunkást, akit az ÁVH emberének gondoltak.

Eörsi László megjegyezte: Gáli és Obersovszky ügyét összemosták a Kollár-ügygel. „Bár 1957 áprilisában igaztásért még csak három, illetve egy évre ítélték a két szerkesztőt, a Legfelsőbb Bíróság a június 20-án meghozott másodfokú, jogerős ítéletében az igaztás büntettét átminősítette a népköztársaság megdöntésére irányuló összeesküvés kezdeményezésének és vezetésének vádjára, s így mindkettőjüket halálra ítélte. A magyar jogtörténetben nem volt arra példa, hogy az első fokon egyéves börtönt másodfokon halálbüntetésre változtassák” – mutatott rá a történész. Amikor a börtönből Gáli kérényt írt Kádár Jánosnak, azt is belefoglalta, hogy a Szabadsághegy ártatlanul elítélt párttitkárát, Boglár Jánost róla mintázta, aki Rákosi börtönében ült. Nem ezért kapott kegyelmet. Nyugati nyomásra és közbenjárásra változtatták meg a halálos ítéletét 15 évre – végül 1961-ben közkegyelemmel szabadult (az új eljárásban életfogytiglanra ítélt Obersovszkyt 1963-ban helyezték szabadlábra). A nemzetközi nyomás

Az Igazság első számának címlapja

Forrás: Országos Széchenyi Könyvtár

mellett egykori budapesti iskolatársai és osztályfőnöke is próbáltak lobbizni érte Gobbi Hildán keresztül.

A történész idézi édesapja *Emlékezés a régi szép időkre* című memoárját, amely a börtöneveiről szól. A három jó barát (Angyal, Eörsi, Gáli) egy börtönben raboskodott, de leginkább a sétálkon találkoztak. Eörsi egyszer szemtanúja volt, hogy egy reggeli torna idején az őrmester ráordított Gálira, guggoljon. Gáli megtagadta a parancsát. Eörsi attól rettegett, hogy végig kell néznie, amint a szeme előtt verik agyon szívbeteg barátját, majd őt is, amiért védelmére kel. Ám ekkor a durva smasszer is megérezte, hogy Gáli betegsége folytán tragédiát idézhet elő.

Eörsi László egyik legmeghatározóbb emléke az íróról egy fotó, melyen első feleségével, az orvos Káldor Verával látható. „Dr. Káldor Vera mutatott egy fényképet, amelyen a fiatalkorában a férjével látható. A fotó hátoldalán egy pár soros búcsúlevél áll. Az egész olyan hangulatban íródott, mintha egy balatoni nyaralásról küldték volna, pedig szó sincs erről. Angyal István üzent ezzel a kivégzése előtti éjszakán barátjának, Gáli Józsefnek. Arra buzdította, hogy írjon, és emlé-

Forrás: Wikimedia Commons

Tóth Ilona fényképe egyetemi leckekönyvből.

kezzen az együtt töltött régi szép időkre” – idézte fel.

AZ ÚJRAFELFEDEZETT ÍRÓ

„Eörsi István tisztában volt Gáli értékével, mivel közös volt a valóságfelfogásuk. Mindketten az 1945 után eszmélő nemzedék cselekvő légkörében kezdték pályájukat. Gáli mégsem lett kommunista, mint Eörsi vagy Angyal, akik Lukács György tanítványainak is vallották magukat. Az viszont mélyen összekötötte őket, hogy úgy gondolták, alkotásaiknak közvetlenül kapcsolódniuk kell a jelenkorhoz” – mondta a már idézett Pályi Márk, aki kiskamaszként édesapjától és családi barátjuktól, Eörsi Istvántól hallott először Gáli Józsefről. Egyaránt intenzíven foglalkoztatta Auschwitz és a kommunizmus, illetve az 1956-os forradalom politikatörténete, Gáli neve pedig mindezekkel szorosán összefonódott.

Szerinte Gáli az irodalmi tudat perifériájáig jutott csak el, és a mai fogalmaink szerint politikailag sem besorolható. Zsidó önazonossággal rendelkezett ugyan, de vallásos nem volt, és a kereszténység sem volt számára meghatározó.

„Gáltit a politikának nem a mai, hanem csak az eredeti fogalom mentén lehet értelmezni. Klasszikus értelemben vett cselekvő volt: az őt közvetlenül körülvevő térben vett részt, és arra ösztönzőt másokat is, hogy ők is meg-

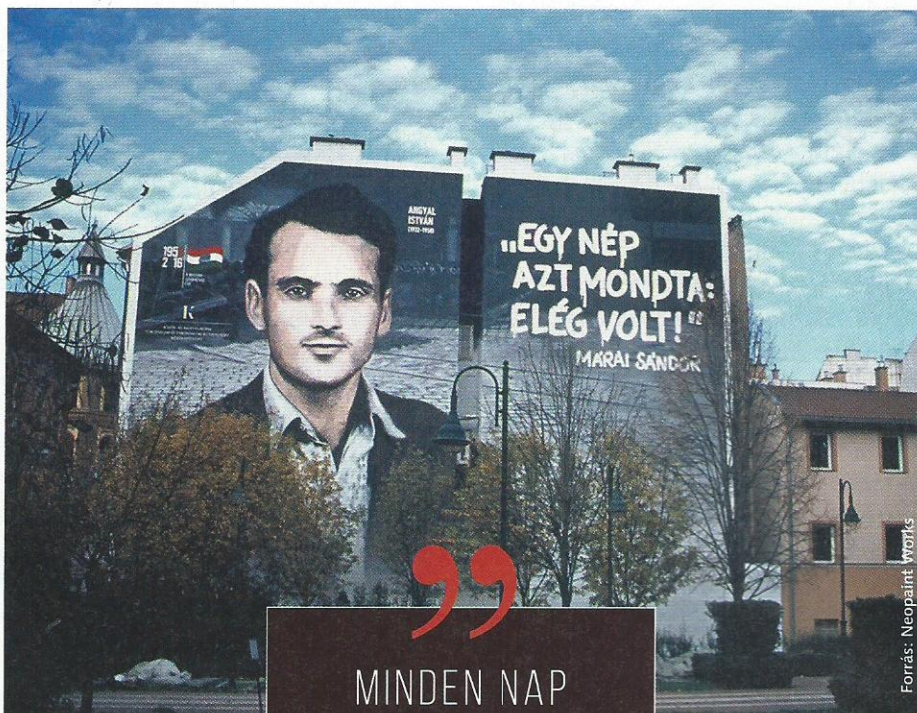
mutassák magukat. Jóbarátja, Csurka István 1981-es nekrológiájában ezt úgy emelte ki, mint Gáli »lángoló exhibicionizmusát«. Az ilyen emberek néha egészen észrevétlenül a nagypolitika legnagyobb tetteit hajtják végre, mint Gáli a *Szabadsághegy* című színdarabjával, de a legfőbb jelentőségük a személyes hatásukban áll. A prózájában is arra érzett késztetést, hogy arról adjon számot, amit személyesen átélt a világban. Drámáiban is a valósághoz való viszony a legfontosabb, nem az, hogy az irodalomtudomány hova sorolja be vagy hova nem” – magyarázta Pályi Márk.

Gáli egész élete a halál árnyékában telt. Auschwitzból súlyos szívbetegséggel tért vissza, az 1956 után következő börtönök pedig tovább rontották egészségét. Kádár börtönében is leszidózták, és teli liszteszákot cipeltettek vele. Káldor Verával a síralomházban kötött házasságot. Akkor úgy tűnt, hogy Gálit ki fogják végezni. Az asszony kilenc hónapos terhes volt. Senki nem akart tanúskodni az ifjú párnak, végül az egyik smasszer megszánta őket.

„Két fia született, szülőként ugyanakkor sokkal ellentmondásosabb volt, mint szerzőként. Feleségével együtt súlyos terheket rakott a fiaira, akik nem tudták kibontakoztatni saját életüket” – mondta Pályi Márk.

Gáli József börtönévei alatt ismerkedett meg a fordítással, egy német nyelvű rendőrkutya-kiképző könyv lefordítását kapta feladatául. Szabadulása után sokáig nem jutott álláshoz. Míg a Rákosi-rendszerben meséket írt, a szabadulás utáni években német szerzőket fordított, többek között Kafkát. Később az Országos Széchényi Könyvtárban helyezkedett el, majd a hetvenes években leszálalékolták és rokkantnyugdíjazták. Elbeszéléseit csak ekkor kezdte megírni. Ezekben Angyal Istvánról is páratlan történelmi hitelességgel ír, de csak virágnyelven, a „kellemetlen modorú nyurgaként” emlegetve egykori barátját. A koncentrációs táborról csak harminc év elmúltával tudott írni. Húsz évig még beszélni sem tudott róla.

1968-ban Gáli orvosi műhiba folytán a klinikai halál állapotába került, de visszahozták. 1981-ben azonban már nem tudták megmenteni, az 51 éves íróval szívvroham végzett. Eörsi István

”
MINDEN NAP
HOSSZÚ
A HALÁLIG ÉS
MINDEN NAP
RÖVID, AMIT
ÉLÜNK.

mondása volt, hogy barátja „tizenkét évenként halt meg”: 1944, 1956, 1968, majd végül 1981 elején. „Nagyon örültem, hogy túlélte a vészjós 1980-at. Nem tudtam, hogy csak pontatlanok az isten malmalai: két hónapot és öt napot kés-tek” – írta később.

Gáli halála évében rendezte kötetbe a műveit, de a megjelenését már nem élhette meg. Műveit *Szűnyogok és nemeskócsagok* címmel adta ki a Szépirodalmi Könyvkiadó. Prózája egy vékony kötetbe belefért. Azért is alkotott keveset, mert nagyon lassan és precízen írt.

„Politikai és emberközi viszonyokkal is összefügg, hogy Gálit elfelejtették. Túl korán meghalt ahhoz, hogy az SZDSZ előkészítésében szerepet játszó ellenzéki értelmiségi kör tagjaként lehetett volna számon tartani. Abban az évben halt meg, amikor a Beszélő megszületett, és – például Petri Györggyel, Eörsi Istvánnal vagy Konrád Györggyel ellentétben – az aktív politikai ellenzékhez már egyáltalán nem lehetett kötni, noha a Bibó-émlékkönyvbe még ő is írt” – folytatta Pályi Márk, hozzátéve, hogy a Kádár-korszakban haláláig nem jelen-

hetett meg kötete, nem mutatták be darabjait, prózáit lapokban is csak elvétve közölhette. Ha megjelenhetett volna, akkor az emlékezete is kialakulhatott volna.

Halála után két évvel ugyan bemutatták Daliás idők című darabját, sőt Válás Veronában című drámáját már a hetvenes években színpadra engedték állítani egy amatőr színjátszófesztiválon, de az első előadás után be is tiltották. A darabban a Kádár-rendszerre mint rendőrállamra tett allegorikus utalásokat: a történetben, amely Rómeó és Júlia feltámadásáról szólt, rendőrök helyett tűzoltók szerepeltek, és a tűzcsepokat használták gumibotként.

Pályi Márk úgy látja, hogy *A püspök madarai* megjelenése óta Gáli sokkal jobban jelen van a köztudatban, egyre többen fedezik föl maguknak mint szerzőt és mint az 1956-os forradalom szellemének méltatlanul elhallgatott, ám meghatározó alakját.

**NÉMETH VÁNYI KLÁRI
SEBESTYÉN ISTVÁN**